अध्याय 5: सङ्ख्यागणना ननु सरला

विषय-सूची

14 प्रश्नावली · 51 प्रश्न

प्रश्नावली 1	वयम् अभ्यासं कुर्मः — पाठस्य आधारेण अधोलिखितानां प्रश्नानाम् एकपदेन उत्तराणि लिखन्तु ।	5 प्रश्न
प्रश्नावली 2	उदाहरणानुगुणं शब्दानां पुरतः उचितां संख्यां लिखन्तु ।	5 प्रश्न
प्रश्नावली 3	उदाहरणानुसारं सङ्ख्यां सङ्ख्यापदं च लिखन्तु ।	5 प्रश्न
प्रश्नावली 4	अधः प्रदत्तेन पदेन सह सङ्ख्यां योजयन्तु ।	1 प्रश्न
प्रश्नावली 5	उपस्थितिपत्रं पश्यन्तु । संख्यां वदन्तु लिखन्तु च ।	5 प्रश्न
प्रश्नावली 6	चित्रं पश्यन्तु, संख्याः वदन्तु द्वितीयचित्रे अङ्कैः च ताः संख्याः लिखन्तु ।	1 प्रश्न
प्रश्नावली 7	चित्रं पश्यन्तु, संख्याः वदन्तु द्वितीयचित्रे शब्दैः च ताः संख्याः लिखन्तु ।	1 प्रश्न
प्रश्नावली योग्यता	योग्यताविस्तरः — संख्याप्रसिद्धिः	1 प्रश्न
प्रश्नावली परियोजना	परियोजना-कार्यम् — चित्रे रिक्तस्थलेषु अङ्कैः संख्यां लिखन्तु ।	1 प्रश्न
प्रश्नावली पठन 1	पठित-अवबोधनम् — श्लोक (सप्त वासराः ...) पठित्वा प्रश्नान् उत्तरत	7 प्रश्न
प्रश्नावली पठन 2	पठित-अवबोधनम् — श्लोक (अष्ट दिग्गजाः ...) पठित्वा प्रश्नान् उत्तरत	7 प्रश्न
प्रश्नावली अन्वय	अधोलिखितयोः श्लोकयोः अन्वयौ मञ्जूषातः समुचितानि पदानि चित्वा पूरयत	2 प्रश्न
प्रश्नावली प्रश्ननिर्माण	रेखांकितपदानि आधृत्य प्रश्ननिर्माणं कुरुत	5 प्रश्न
प्रश्नावली संख्यापूरण	शब्दानाम् पुरतः उचितां संख्यां लिखन्तु ।	5 प्रश्न

प्रश्नावली 1 — वयम् अभ्यासं कुर्मः — पाठस्य आधारेण अधोलिखितानां प्रश्नानाम् एकपदेन उत्तराणि लिखन्तु ।

प्रश्न 1

(क) कः एकः अस्ति?

हल

पाठगतश्लोकानुसारं सूर्यः एकः (अद्वितीयः) इति उक्तम् ।

उत्तर: सूर्यः

प्रश्न 2

(ख) कः षण्मुखदेवः अस्ति?

हल

षट् मुखानि यस्य सः षण्मुखदेवः — सुरसेनानी कार्तिकेयः ।

उत्तर: सुरसेनानी / कार्तिकेयः

प्रश्न 3

(ग) कः त्रिनयनमूर्तिः अस्ति?

हल

त्रीणि नयनानि यस्य सः त्रिनयनमूर्तिः — शंकरः ।

उत्तर: शंकरः

प्रश्न 4

(घ) का सरला अस्ति?

हल

पाठस्य शीर्षकानुसारं सङ्ख्यागणना सरला अस्ति ।

उत्तर: सङ्ख्यागणना

प्रश्न 5

(ङ) के अतुलबलाः सन्ति?

हल

धरणीं धारयन्तः अष्ट दिग्गजाः अतुलबलाः सन्ति ।

उत्तर: अष्ट दिग्गजाः

प्रश्नावली 2 — उदाहरणानुगुणं शब्दानां पुरतः उचितां संख्यां लिखन्तु ।

प्रश्न 1

(क) मम हस्ते ..... अङ्गुलयः सन्ति । (९, ५, ८, ७)

हल

एकस्मिन् हस्ते पञ्च अङ्गुलयः भवन्ति ।

उत्तर: ५

प्रश्न 2

(ख) सप्ताहे ..... वासराः भवन्ति । (६, १०, ७, ५)

हल

एकस्मिन् सप्ताहे सप्त वासराः भवन्ति ।

उत्तर: ७

प्रश्न 3

(ग) कार्तिकेयस्य ..... मुखानि सन्ति । (१, ६, १०, ३)

हल

कार्तिकेयः (षण्मुखदेवः) षट् मुखानि धारयति ।

उत्तर: ६

प्रश्न 4

(घ) व्याकरणे .....वचनानि सन्ति । (१०, ९, ३, ५)

हल

व्याकरणे त्रीणि वचनानि — एकवचनम्, द्विवचनम्, बहुवचनम् ।

उत्तर: ३

प्रश्न 5

(ङ) गगने ..... ग्रहाः सन्ति । (८, ७, ९, १०)

हल

गगने नव ग्रहाः सन्ति ।

उत्तर: ९

प्रश्नावली 3 — उदाहरणानुसारं सङ्ख्यां सङ्ख्यापदं च लिखन्तु ।

प्रश्न 1

(क) कति दिशः सन्ति? ....., (.....) ।

हल

दिशः दश सन्ति (पूर्व, पश्चिम, उत्तर, दक्षिण, आग्नेय, नैऋत्य, वायव्य, ईशान, ऊर्ध्व, अधः); अतः उत्तरम् — दश।

उत्तर: १०, दश

प्रश्न 2

(ख) सप्ताहे कति वासराः भवन्ति? ....., (.....) ।

हल

सप्ताहे सप्त वासराः भवन्ति — संख्या ७, संख्यापदम् सप्त ।

उत्तर: ७, सप्त

प्रश्न 3

(ग) वर्षे कति मासाः भवन्ति? ....., (.....) ।

हल

वर्षे द्वादश (१२) मासाः भवन्ति — संख्या १२, संख्यापदम् द्वादश ।

उत्तर: १२, द्वादश

प्रश्न 4

(घ) भवतः कति दन्ताः सन्ति? ....., (.....) ।

हल

पूर्णदन्तयुक्तस्य मुखे द्वात्रिंशत् (३२) दन्ताः सन्ति — संख्या ३२, संख्यापदम् द्वात्रिंशत् ।

उत्तर: ३२, द्वात्रिंशत्

प्रश्न 5

(ङ) स्वराः कति भवन्ति? ....., (.....) ।

हल

व्याकरणे स्वराः सप्त इति अत्र उक्तम् — संख्या ७, संख्यापदम् सप्त ।

उत्तर: ७, सप्त

प्रश्नावली 4 — अधः प्रदत्तेन पदेन सह सङ्ख्यां योजयन्तु ।

प्रश्न 1

अधः प्रदत्तानि संख्यापदानि तेषां अङ्कैः सह योजयन्तु — (क) पञ्च, (ख) एकम्, (ग) अष्ट, (घ) विंशतिः, (ङ) त्रयोदश ।

हल

(क) पञ्च — ५
(ख) एकम् — १
(ग) अष्ट — ८
(घ) विंशतिः — २०
(ङ) त्रयोदश — १३

उत्तर: (क) पञ्च ५, (ख) एकम् १, (ग) अष्ट ८, (घ) विंशतिः २०, (ङ) त्रयोदश १३

प्रश्नावली 5 — उपस्थितिपत्रं पश्यन्तु । संख्यां वदन्तु लिखन्तु च ।

प्रश्न 1

(क) गणेशस्य उपस्थितिसंख्या का?

हल

उपस्थितिपत्रे गणेशस्य क्रमसंख्या १ — एकम् ।

उत्तर: एकम्

प्रश्न 2

(ख) सुभद्रायाः उपस्थितिसंख्या का?

हल

उपस्थितिपत्रे सुभद्रायाः क्रमसंख्या ९ — नव ।

उत्तर: नव

प्रश्न 3

(ग) स्वयंप्रभायाः उपस्थितिसंख्या का?

हल

उपस्थितिपत्रे स्वयंप्रभायाः क्रमसंख्या १० — दश ।

उत्तर: दश

प्रश्न 4

(घ) जगन्नाथस्य उपस्थितिसंख्या का?

हल

उपस्थितिपत्रे जगन्नाथस्य क्रमसंख्या ३ — त्रीणि ।

उत्तर: त्रीणि

प्रश्न 5

(ङ) गणेशस्य उपस्थितिसंख्या का?

हल

उपस्थितिपत्रे गणेशस्य क्रमसंख्या १ — एकम् ।

उत्तर: एकम्

प्रश्नावली 6 — चित्रं पश्यन्तु, संख्याः वदन्तु द्वितीयचित्रे अङ्कैः च ताः संख्याः लिखन्तु ।

प्रश्न 1

चित्रं पश्यन्तु, संख्याः वदन्तु द्वितीयचित्रे अङ्कैः च ताः संख्याः लिखन्तु ।

हल

प्रथमचित्रे संख्याशब्दाः सन्ति; द्वितीयचित्रे ताः एव संख्याः अङ्कैः लिखामः —

त्रीणि — ३ (मध्ये)

पञ्च — ५

चत्वारि — ४

अष्ट — ८

चतुर्दश — १४

पञ्चाशत् — ५०

षोडश — १६

द्वाविंशतिः — २२

उत्तर: ३ (मध्ये); ५, ४, ८, १४, ५०, १६, २२

प्रश्नावली 7 — चित्रं पश्यन्तु, संख्याः वदन्तु द्वितीयचित्रे शब्दैः च ताः संख्याः लिखन्तु ।

प्रश्न 1

चित्रं पश्यन्तु, संख्याः वदन्तु द्वितीयचित्रे शब्दैः च ताः संख्याः लिखन्तु ।

हल

प्रथमचित्रे अङ्काः सन्ति; द्वितीयचित्रे ताः एव संख्याः शब्दैः लिखामः —

२५ — पञ्चविंशतिः (मध्ये)

३६ — षट्त्रिंशत्

११ — एकादश

१७ — सप्तदश

९ — नव

१४ — चतुर्दश

२० — विंशतिः

उत्तर: पञ्चविंशतिः (मध्ये); षट्त्रिंशत्, एकादश, सप्तदश, नव, चतुर्दश, विंशतिः

प्रश्नावली योग्यता — योग्यताविस्तरः — संख्याप्रसिद्धिः

प्रश्न 1

संख्याप्रसिद्धिः — एकतः दश पर्यन्तं प्रत्येकया संख्यया प्रसिद्धानि तत्त्वानि लिखन्तु ।

हल

एकम् — एकं ब्रह्म ।
द्वे — द्वे अयने (उत्तरायणम्, दक्षिणायनम्) ।
त्रीणि — त्रीणि वचनानि (एकवचनम्, द्विवचनम्, बहुवचनम्) ।
चत्वारि — चत्वारि युगानि (कृतयुगम्, त्रेतायुगम्, द्वापरयुगम्, कलियुगम्) ।
पञ्च — पञ्च अङ्गानि (तिथिः, वासरः, नक्षत्रम्, योगः, करणम्) ।
षट् — षट् रसाः (मधुरः, अम्लः, लवणः, कटुः, तिक्तः, कषायः) ।
सप्त — सप्त ऋषयः (मरीचिः, अत्रिः, अङ्गिराः, पुलस्त्यः, पुलहः, क्रतुः, वसिष्ठः) ।
अष्ट — अष्ट दिक्पालाः (इन्द्रः, अग्निः, यमः, निर्ऋतिः, वरुणः, वायुः, कुबेरः, ईशानः) ।
नव — नवग्रहाः (सूर्यः, चन्द्रः, मङ्गलः, बुधः, गुरुः, शुक्रः, शनिः, राहुः, केतुः) ।
दश — दश दिशः (पूर्वदिशा, पश्चिमदिशा, उत्तरदिशा, दक्षिणदिशा, आग्नेयकोणः, नैर्ऋत्यकोणः, वायव्यकोणः, ईशानकोणः, ऊर्ध्वम्, अधः) ।

उत्तर: एकम्→ब्रह्म, द्वे→अयने, त्रीणि→वचनानि, चत्वारि→युगानि, पञ्च→अङ्गानि, षट्→रसाः, सप्त→ऋषयः, अष्ट→दिक्पालाः, नव→ग्रहाः, दश→दिशः

प्रश्नावली परियोजना — परियोजना-कार्यम् — चित्रे रिक्तस्थलेषु अङ्कैः संख्यां लिखन्तु ।

प्रश्न 1

चित्रे रिक्तस्थलेषु अङ्कैः संख्यां लिखन्तु ।

हल

इदं परियोजना-कार्यम् — चित्रे दृश्यमानानां वस्तूनां गणनां कृत्वा रिक्तस्थलेषु अङ्कान् लिखन्तु । छात्राः स्वयमेव कुर्वन्तु ।

उत्तर: छात्राः स्वयमेव कुरुत

प्रश्नावली पठन 1 — पठित-अवबोधनम् — श्लोक (सप्त वासराः ...) पठित्वा प्रश्नान् उत्तरत

प्रश्न 1

I. एकपदेन उत्तरत — (i) के सप्त ख्याताः?

हल

श्लोकानुसारं सप्त ऋषयः ख्याताः सन्ति ।

उत्तर: ऋषयः

प्रश्न 2

I. (ii) सप्ताहे कति वासराः भवन्ति?

हल

सप्ताहे सप्त वासराः भवन्ति ।

उत्तर: सप्त

प्रश्न 3

I. (iii) सुमधुराः के भवन्ति?

हल

सप्त स्वराः सुमधुराः भवन्ति ।

उत्तर: स्वराः

प्रश्न 4

I. (iv) स्वराः कीदृशाः भवन्ति?

हल

स्वराः सुमधुराः भवन्ति ।

उत्तर: सुमधुराः

प्रश्न 5

II. पूर्णवाक्येन उत्तरत — सप्त लोकाः कुत्र सन्ति?

हल

श्लोके 'ऊर्ध्वमधस्तात् लोकाः सप्त' इति उक्तम् ।

उत्तर: सप्त लोकाः ऊर्ध्वम् अधस्तात् च सन्ति ।

प्रश्न 6

III. निर्देशानुसारं उत्तरत — (i) 'वासराः' इत्यत्र किम् वचनम्? (क) एकवचनम् (ख) द्विवचनम् (ग) बहुवचनम् (घ) वचनम्

हल

'वासराः' इति बहुषु प्रयुक्तम्, अतः बहुवचनम् ।

उत्तर: (ग) बहुवचनम्

प्रश्न 7

III. (ii) 'सप्ताहे' इति पदे का विभक्तिः? (क) सप्तमी (ख) प्रथमा (ग) तृतीया (घ) पञ्चमी

हल

'सप्ताहे' इति अधिकरणे प्रयुक्तम्, अतः सप्तमी विभक्तिः ।

उत्तर: (क) सप्तमी

प्रश्नावली पठन 2 — पठित-अवबोधनम् — श्लोक (अष्ट दिग्गजाः ...) पठित्वा प्रश्नान् उत्तरत

प्रश्न 1

I. एकपदेन उत्तरत — (i) विपुले गगने के चरन्ति?

हल

श्लोके 'नव ग्रहा ननु विपुले गगने चरन्ति' इति उक्तम् ।

उत्तर: नव ग्रहाः

प्रश्न 2

I. (ii) अष्ट दिग्गजाः काम् धरन्ति?

हल

अष्ट दिग्गजाः धरणीं (पृथ्वीं) धरन्ति ।

उत्तर: धरणीम्

प्रश्न 3

I. (iii) उपकृतिशीलाः के सन्ति?

हल

दिग्गजाः उपकृतिशीलाः सन्ति ।

उत्तर: दिग्गजाः

प्रश्न 4

I. (iv) ग्रहाः कति सन्ति?

हल

गगने नव ग्रहाः सन्ति ।

उत्तर: नव

प्रश्न 5

II. पूर्णवाक्येन उत्तरत — दिग्गजाः कीदृशाः सन्ति?

हल

श्लोकानुसारं दिग्गजाः उपकृतिशीलाः अतुलबलाः च सन्ति ।

उत्तर: दिग्गजाः उपकृतिशीलाः अतुलबलाः च सन्ति ।

प्रश्न 6

III. निर्देशानुसारं उत्तरत — (i) 'चरन्ति' इत्यत्र कः धातुः? (क) चरन् (ख) चर् (ग) चरन्त (घ) चरन्ति

हल

'चरन्ति' इति 'चर्' धातोः लट्लकारे प्रथमपुरुषबहुवचनरूपम् ।

उत्तर: (ख) चर्

प्रश्न 7

III. (ii) 'धरन्ति' अत्र कः लकारः? (क) लङ् (ख) लृट् (ग) लट् (घ) लोट्

हल

'धरन्ति' इति वर्तमानकाले प्रयुक्तम्, अतः लट् लकारः ।

उत्तर: (ग) लट्

प्रश्नावली अन्वय — अधोलिखितयोः श्लोकयोः अन्वयौ मञ्जूषातः समुचितानि पदानि चित्वा पूरयत

प्रश्न 1

(i) श्लोक: 'लोकशङ्करस्त्रिनयनमूर्तिः ...' — अन्वयः पूरयत (मञ्जूषा — अयम्, लोकशङ्करः, नमामि, जीवकुलम्) ।

हल

अन्वयः — त्रिनयनमूर्तिः (i) लोकशङ्करः तं प्रतिदिवसम् अहं (ii) नमामि । हि (iii) अयम् चतुर्मुखः जगतः स्रष्टा तेन (iv) जीवकुलम् सृष्टम् ।

उत्तर: (i) लोकशङ्करः, (ii) नमामि, (iii) अयम्, (iv) जीवकुलम्

प्रश्न 2

(ii) श्लोक: 'पञ्चाङ्गुलयो मम करकमले ...' — अन्वयः पूरयत (मञ्जूषा — गणनाम्, पञ्च, षण्मुखदेवः, पाति) ।

हल

अन्वयः — मम करकमले (i) पञ्च अङ्गुलयः, लोकः (ii) गणनाम् विदधति । अयम् सुरसेनानीः (iii) षण्मुखदेवः अमरगणम् सततम् (iv) पाति ।

उत्तर: (i) पञ्च, (ii) गणनाम्, (iii) षण्मुखदेवः, (iv) पाति

प्रश्नावली प्रश्ननिर्माण — रेखांकितपदानि आधृत्य प्रश्ननिर्माणं कुरुत

प्रश्न 1

(i) अहम् प्रतिदिवसम् शंकरम् नमामि ।

हल

'शंकरम्' (कर्म) आधृत्य 'कम्' इति प्रश्नपदम् ।

उत्तर: अहम् प्रतिदिवसम् कं नमामि?

प्रश्न 2

(ii) करकमले पञ्च अङ्गुलयः भवन्ति ।

हल

'पञ्च' (संख्या) आधृत्य 'कति' इति प्रश्नपदम् ।

उत्तर: करकमले कति अङ्गुलयः भवन्ति?

प्रश्न 3

(iii) सप्ताहे सप्त वासराः भवन्ति ।

हल

'वासराः' आधृत्य 'के' इति प्रश्नपदम् ।

उत्तर: सप्ताहे सप्त के भवन्ति?

प्रश्न 4

(iv) सप्त ऋषयः ख्याताः ।

हल

'ऋषयः' आधृत्य 'के' इति प्रश्नपदम् ।

उत्तर: सप्त के ख्याताः?

प्रश्न 5

(v) दश दिशः प्रसिद्धाः सन्ति ।

हल

'दश' (संख्या) आधृत्य 'कति' इति प्रश्नपदम् ।

उत्तर: कति दिशः प्रसिद्धाः सन्ति?

प्रश्नावली संख्यापूरण — शब्दानाम् पुरतः उचितां संख्यां लिखन्तु ।

प्रश्न 1

(i) आकाशे ..... चन्द्रः शोभते । (२, ३, १)

हल

आकाशे एकः चन्द्रः शोभते ।

उत्तर: १

प्रश्न 2

(ii) मासे ..... दिवसाः भवन्ति । (३०, २७, ३२)

हल

एकस्मिन् मासे प्रायः त्रिंशत् (३०) दिवसाः भवन्ति ।

उत्तर: ३०

प्रश्न 3

(iii) एकस्मिन् वर्षे ..... मासाः भवन्ति । (१०, १२, ११)

हल

एकस्मिन् वर्षे द्वादश (१२) मासाः भवन्ति ।

उत्तर: १२

प्रश्न 4

(iv) मम ..... हस्तौ स्तः । (३, ४, २)

हल

मम द्वौ (२) हस्तौ स्तः ।

उत्तर: २

प्रश्न 5

(v) स्वराः ..... सन्ति । (७, ८, ७)

हल

स्वराः सप्त (७) सन्ति ।

उत्तर: ७